

OSMANLI DONANMA CEMİYETİ – STOWARZYSZENIE NA RZECZ FLOTY OSMAŃSKIEJ¹

Piotr Nykiel

Strona | 1

W pierwszym dziesięcioleciu XX w., kiedy w większości krajów świata patriotyzm rozumiany był niemal wyłącznie jako gotowość do oddania życia za ojczyznę, w Imperium Osmańskim wraz z przywracaniem swobód obywatelskich wiążącym się z wprowadzeniem II Monarchii Konstytucyjnej², masowo powstawać zaczęły różnego rodzaju stowarzyszenia, z których część postawiła sobie za cel promowanie postaw patriotycznych nie znanych do tej pory wśród poddanych sułtana.

Jedną z takich organizacji było Stowarzyszenie na rzecz Floty Osmańskiej oficjalnie zarejestrowane 19 lipca 1909 pod nazwą „Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliyye Cemiyeti”. Czas pokazał jednak, że tak długa nazwa jest niepraktyczna, więc 17 lutego 1913 wprowadzono jej uproszczoną formę „Osmanlı Donanma Cemiyeti” (wymowa: osmanly donanma džemijeti). Początkowo statutowym celem stowarzyszenia było pobudzenie społeczeństwa do ofiarności na rzecz floty osmańskiej poprzez wpłacanie dobrowolnych datków. Wraz ze zbliżaniem się pierwszej wojny światowej można już było jednak mówić o zawołowanej formie podatku, gdyż – jeśli nie dla wszystkich obywateli, to przynajmniej dla przedstawicieli szeroko pojętego sektora publicznego oraz handlowców i rzemieślników – określano minimalne kwoty, jakie powinni byli odprowadzać co miesiąc ze swoich wynagrodzeń czy dochodów. O ile więc sama forma pozyskiwania środków była dyskusyjna, o tyle nikt z mieszkańców imperium nie negował faktu, że potrzeby marynarki osmańskiej były rzeczywiście ogromne.

W epoce sułtana Abdulaziza (1861-1876), Turcja była trzecią potęgą morską świata, a drugą w basenie Morza Śródziemnego. Jednakże już za czasów Abdülhamida II (1876-1909) jej flota straciła całkowicie na znaczeniu, stając się bezużyteczną nawet w konfrontacji z Grecją. Do takiego stanu rzeczy doprowadziły dwa główne czynniki: Po pierwsze, Abdulaziz rozbudowywał osmańską marynarkę wojenną nie licząc się z możliwościami finansowymi kraju, a co za tym idzie, zaciągając ogromne kredyty zagraniczne. Po drugie, znacznie bardziej troszczący się o budżet państwa Abdülhamid

¹ Niniejszy artykuł, opublikowany w „Określach Wojennych” nr 2/2011(106), s. 21-26, powstał w oparciu o referat pt. „Patriotyzm wyprzedzający epokę: Osmanlı Donanma Cemiyeti”, wygłoszony przez autora podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Turkologicznej w Poznaniu w dniach 7-8 października 2010.

² Do wprowadzenia II Monarchii Konstytucyjnej doszło 23 lipca 1908 w wyniku tzw. „rewolucji młodotureckiej” zainicjowanej przez oficerów 3. Armii działających w tajnym Komitecie Jedności i Postępu.

II stanął już na początku swego 33-letniego panowania przed dramatycznym wyborem: czy nadal zadłużać kraj po to, by jego flota dotrzymywała kroku bardzo dynamicznie rozwijającym się siłom morskim innych krajów (a pamiętajmy, że był to okres masowego wprowadzania napędu parowego i pojawiania się pierwszych pancerników), czy też odbudować siły lądowe, które po sromotnej klęsce w wojnie z Rosją w latach 1877-78 znalazły się w tak dramatycznym stanie, że nie dawały gwarancji utrzymania integralności terytorialnej imperium, zwłaszcza w rejonie Bałkanów? W obliczu szybkiego kurczenia się posiadłości europejskich sułtan wybrał oczywiście ratowanie wojsk lądowych, skazując z konieczności flotę na niemal całkowitą degradację.

II Monarchia Konstytucyjna odziedziczyła więc rdzewiejące w Złotym Rogu bardzo już wówczas przestarzałe okręty z czasów Abdulaziza oraz ich załogi prezentujące niemal zerowy poziom wykszolenia. Wydarzenia na arenie międzynarodowej (także te z udziałem Turcji), jakie miały miejsce podczas panowania Abdülhamida II dowiodły jednocześnie, że Imperium Osmańskie – mając takie, a nie inne położenie geograficzne – nie może sobie niestety pozwolić na nieposiadanie floty, której potencjał nie byłby chociaż równoważny z tym, jakim dysponowali najbliżsi sąsiedzi. Było jednak oczywistym, że kraju nadal nie stać na odbudowę marynarki wojennej z własnych środków budżetowych. Paradoksalnie pomysłu na wybrnięcie z tego problemu dostarczył jeden z największych wrogów Turcji – Grecja. Jak donosiła stambulska prasa: „rząd Grecji przy okazałej pomocy finansowej ze strony bardzo bogatego Greka Georgiosa Averofa zakupił najnowocześniejszy i znacznie potężniejszy od włoskich krążownik³. Okręt ten ma wyporność 10.000 ton, jest bardzo szybki i posiada ogromną siłę ognia. Taki krążownik odpowiada trzem do pięciu [naszych] pancerników”⁴. Natchnięty tym przykładem turecki handlowiec Yağcızade Şefik Bey czym prędzej nie tylko założył Stowarzyszenie na rzecz Floty Osmańskiej, ale też jako pierwszy dokonał na jego konto znacznej wpłaty w postaci całości dochodów ze swojego sklepu w Balkapan Hanı. O dziwo, w ślad za nim szybko podążyli inni przedstawiciele bardzo już wówczas zubożałego i podzielonego społeczeństwa osmańskiego⁵. Na rachunku bankowym stowarzyszenia szybko przyrastały środki. Niemal we wszystkich zakątkach Imperium Osmańskiego, jak grzyby po deszczu,

³ Averof wyłożył 280.000 funtów szterlingów, a rząd Grecji 680.000 (Mim Kemal Öke, Erol Mütercimler, *Sultan Osman*, „E” Yayınları, İstanbul 1991, s. 48).

⁴ Cyt. za: İbrahim Refik, *Sultan Osman'ın Hazin Dramı*, [w:] “Sızıntı”, Yıl: 13, Sayı: 152, Eylül 1991, s. 2. Podstawowe dane techniczne *Georgiosa Averofa*: wyporność 9958 t, prędkość 22,5 węzła (podczas prób), zasięg 7125 Mm (przy prędkości 10 węzłów), uzbrojenie: 4 x 234/45, 8 x 190/45, 16 x 76 mm, 2 x 47 mm, 3 wyrzutnie torped kal. 457 mm; załoga 670 ludzi.

⁵ Do zarządów regionalnych komórek stowarzyszenia wybierano przedstawicieli wszystkich instytucji, organizacji i związków (w tym wyznaniowych), działających na danym terenie. W efekcie, w dobie wojen bałkańskich, nasilających się aktów terroru ormiańskiego i coraz brutalniejszego ich zwalczania przez państwo, w ramach jednej instytucji przedstawiciele administracji państwowej i duchowni muzulmańscy współdziałali dla dobra osmańskiej floty z Grekami i Ormianami. Podkreślić jednak należy, że ci ostatni stanowili wśród członków stowarzyszenia dość skromny odsetek (por.: Nurşen Gök, *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler*, [w:] Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 43, Ankara 2008, s. 83).

tworzyły się kolejne filie ‘cemiyetu’⁶. Jego przedstawicielstwa powstały nawet w Berlinie i Paryżu.

Formy pozyskiwania środków na szkolenie załóg, a przede wszystkim na zakup nowych okrętów były różne – od zbierania przysłowiowego „wdowiego grosza” do specjalnych skarbonek noszonych przez ulicznych kvestarzy, poprzez przyjmowanie za pokwitowaniem większych darowizn pieniężnych od bardziej zamożnych obywateli do sprzedaży pamiątkowych gadżetów i pocztówek, czy nawet prowadzenia działalności kulturalnej przez funkcjonującą w latach 1913-1915 grupę teatralną „Osmanlı Donanma Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi”⁷. Odrębną, niezwykle ważną część aktywności stowarzyszenia stanowiło wydawanie (od marca 1910 do marca 1919 r.) miesięcznika, a od 1914 r. tygodnika „Donanma”, w którym nie tylko informowano czytelników o bieżących sprawach organizacji, ale także edukowano ich w zakresie szeroko pojętych spraw wojenno-morskich, patriotyzmu, czy nawet praw kobiet.

Ofiarność społeczeństwa szybko przerosła oczekiwania nie tylko założycieli stowarzyszenia, ale nawet samego sułtana Mehmeda V Reşada (1909-1918), który objąwszy organizację swoim patronatem sam nie pożałował grosza z prywatnej kiesy, a w celu uhonorowania najbardziej szczodrych darczyńców ustanowił medal „Donanma İlane Madalyası”⁸. Na łamach „Donanmy” pisano nie tylko o najznamienitszych dobroczyńcach, ale także o tych, którzy dokonywali najmniejszych, najbardziej wzruszających wpłat⁹. Przykłady te szybko znajdowały naśladowców. Wkrótce powszechnym stało się spieniężanie posagów przez panny młode i przekazywanie całości uzyskanych środków na rzecz stowarzyszenia. Szkoły dla dziewcząt organizować zaczęły aukcje własnych wyrobów rękodzielniczych... Urzędnicy państwowi, od których zarząd ‘cemiyetu’ oczekiwał szczególnej ofiarności ulegali presji społecznej i częstokroć dokonywali wpłat kilkudziesięciokrotnie przewyższających miesięczne zobowiązania określone przez stowarzyszenie w oparciu

⁶ Już w pierwszym roku funkcjonowania organizacji powstało ich aż 122, a po dwóch latach 331 (*ibid.*, s. 80).

⁷ Grupa powstała z inicjatywy ówczesnego prezesa stowarzyszenia, Ziya Beja, który był jednocześnie wykładowcą literatury w Akademii Wojskowej Harbiye. Dyrektorem generalnym grupy był Mardiros Minakyan (1839-1920). Na czele sekcji dramatycznej stał Nurettin Şefkati, a komediowej Ahmet Fehim (1856-1930). Aktorom, wśród których znaleźli się czołowi przedstawiciele scen stambulskich (nie wyłączając najbardziej utytułowanych artystek kabaretu „kanto”) swych desek użyczył Teatr Narodowy w Şehzadebaşı (http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_C4%B1_Donanma_Cemiyeti_Heyet-i_Temsiliyesi).

⁸ W swej działalności Osmanlı Donanma Cemiyeti mogło też liczyć na organizacyjne i ideowe wsparcie ze strony ministerstw floty i spraw wewnętrznych, lokalnych komórek Komitetu Jedności i Postępu oraz wielu parlamentarzystów. Stanford Shaw twierdzi, że stowarzyszenie tylko z nazwy było organizacją prywatną, a faktycznie za jego powstanie i bieżącą działalność odpowiadało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (*The Ottoman Empire in World War I*, Volume 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 587). Nie ma wątpliwości co do tego, że szczególnie Komitet Jedności i Postępu wykorzystywał stowarzyszenie dla własnych korzyści politycznych, co kłóciło się ze statutem ‘cemiyetu’, głoszącym jego apolityczność.

⁹ Biorąc pod uwagę nędzę jaka panowała w tym okresie na anatolijskiej prowincji, zdumiewa ofiarność mieszkańców trzech małych wsi w okolicach Konyi (Obruk, Zovarik i Akviran), którzy uzbierali 500 lira w gotówce, nie licząc darowizn rzeczowych i zboża (Gök, *op. cit.*, s. 85).

o wysokość ich poborów¹⁰. W 1913 r. nie dano im już jednak wyboru, zmuszając specjalnym rozporządzeniem do przekazania – w dwunastu miesięcznych ratach – całości grudniowego wynagrodzenia¹¹. Ubezwłasnowolniony został też przebywający wówczas na wygnaniu w Salonikach sułtan Abdülhamid II, który na wniosek stowarzyszenia musiał przekazać mu wszystkie prywatne kosztowności¹².

Za zebraną do 1910 r. łączną kwotę 1.070.000 sztuk złota (altın) Imperium Osmańskie zakupiło dwa bliźniacze, wycofane już przez Niemców z eksploatacji pancerniki typu “Brandenburg”, którym nadano imiona *Barbaros Hayrettin* i *Turgut Reis*¹³. Społeczeństwo, widząc namacalne efekty swojej ofiarności nadal nie skąpiło datków, dzięki czemu już dwa lata później turecka marynarka wojenna wzbogaciła się o nabyte również w Niemczech za 480.000 lira nowoczesne kontrtorpedowce *Muavenet-i Milliyye*, *Nûmune-i Hamiyet*, *Yadigâr-ı Millet* i *Gayret-i Vataniyye*¹⁴. Zakupy te nie uchroniły jednak Imperium Osmańskiego przed utratą większości wysp egejskich w wyniku porażek w wojnie trypolitańskiej 1911-12 oraz w wojnach bałkańskich 1912-13. Rząd osmański będąc zresztą świadomym ciągłej słabości floty jeszcze przed wybuchem pierwszej wojny bałkańskiej postanowił zaciągnąć zagraniczne kredyty na poczet przyszłych wpłat na rzecz stowarzyszenia i zakupić w Wielkiej Brytanii dwa nowoczesne okręty liniowe. Pierwszym z nich był pierwotnie zamówiony przez Brazylię dreadnot *Rio de Janeiro*, który po zapłaceniu przez stronę turecką kwoty 2.400.000 osmańskich lira przyjął nazwę *Sultan Osman-ı Evvel*¹⁵. Drugim zaś był budowany od podstaw dla Turcji krążownik liniowy *Reşadiye*¹⁶. Szesnastego lipca 1914 podpisany został także kontrakt ze stocznia Vickersa na budowę trzeciego dreadnota, który miał nosić nazwę *Fatih Sultan Mehmet*. Planowano dalsze zamówienia, w ramach których osmańska flota miała wzbogacić się o kolejnych sześć pancerników, dwanaście kontrtorpedowców, dwanaście torpedowców, sześć okrętów podwodnych, dwa stawiacze min, dwa okręty szkolne, dwadzieścia cztery kanonierki rzeczne, jeden statek

¹⁰ Przykładowo sędzia z Gerede Asaf Bey, którego miesięczne zobowiązanie określone zostało na 20 kuruszy wpłacił aż 600 kuruszy (*ibid.*, s. 79).

¹¹ *Ibid.*, s. 90.

¹² Serhat Güvenç (*Dreadnot Ateşi ve Osmanlı Devleti. ‘Reşadiye’ ve ‘Sultan Osman’ Savaş Gemilerinin Öyküsü*, Deniz Basımevi, İstanbul 2005, s. 25) nie bez racji uważa, że była to swoista zemsta za zaniedbania, jakich władca ten dopuścił się w stosunku do floty osmańskiej.

¹³ Okręty te zwodowane były jeszcze w 1891 r., ale walorami technicznymi i tak przewyższały pancerniki post-abdülhamidowskiej floty. W chwili wejścia do służby w osmańskiej marynarce wojennej posiadały następujące walory techniczne: wyporność 10013 t, prędkość 10 węzłów, uzbrojenie: 4 x 280/40, 2 x 280/35, 6 x 105/35, 8 x 88/30, 12 karabinów maszynowych, 4 wyrzutnie torped kal. 450 mm; załoga 600 ludzi.

¹⁴ Nazwy tych jednostek miały być swoistym hołdem złożonym ofiarnemu społeczeństwu. W języku polskim znaczyły one: „Wsparcie Narodowe”, „Wzór Patriotyzmu”, „Pamiętka Narodowa” i „Troska o Ojczyznę”. Podstawowe dane techniczne ww. kontrtorpedowców to: wyporność 765 t, prędkość 32 węzły (podczas prób – 26 węzłów w 1912 r.), uzbrojenie (od 1911 r.): 2 x 75/50, 2 x 57/50, 3 wyrzutnie torped kal. 450 mm; załoga 90 ludzi.

¹⁵ Wyporność 27500 t, prędkość 22 węzły, uzbrojenie: 14 x 305/45, 20 x 152/50, 10 x 76 mm, 5 x 47 mm, dwie wyrzutnie torped kal. 533 mm; załoga 1267 ludzi.

¹⁶ Wyporność 23000 t, prędkość 21 węzłów, uzbrojenie: 10 x 340/45, 16 x 152/50, 2 x 76 mm, 4 wyrzutnie torped kal. 533 mm; załoga 1130 ludzi. Łącznie za oba okręty strona turecka miała zapłacić cztery miliony funtów szterlingów (Öke, Mütercimler, *op. cit.*, s. 52).

szpitalny i sześć okrętów transportowych¹⁷. Rychły wybuch pierwszej wojny światowej sprawił jednak, że powyższe plany skończyły się tylko na położeniu stępki pod *Fatih Sultana Mehmeta*. Co więcej, 28 lipca 1914, a więc na tydzień przed podpisaniem sojuszu między Imperium Osmańskim a Niemcami rząd brytyjski pod presją pierwszego lorda Admiralicji Winstona Churchilla podjął niezgodną z prawem międzynarodowym decyzję o skonfiskowaniu okrętów *Sultan Osman-ı Evvel* i *Reşadiye*, a następnie przemianowaniu ich na HMS *Agincourt* i HMS *Erin*. Anglicy kierowali się w tym względzie chęcią wzmocnienia Royal Navy w obliczu zbliżającej się wojny, nie biorąc w ogóle pod uwagę tego, jak wielką korzyść mogłoby im przynieść pozostawienie tych okrętów pod turecką banderą w sytuacji, gdy osmańska flota reformowana była przez brytyjskich doradców¹⁸. Posunięcie to pozbawiło wszelkich złudzeń w stosunku do Wielkiej Brytanii tych obywateli i polityków tureckich, którzy jeszcze w lipcu 1914 r. opowiadali się za współpracą z Ententą. Czary goryczy dopełnił fakt, że okręty zakupione były na kredyt, który spłacać miało całe społeczeństwo osmańskie. Jak się miało okazać nieco później, strona brytyjska przyjęła od Turcji ostatnią ratę płatności za *Sultan Osman-ı Evvel* i *Reşadiye* już po tym jak zapadła decyzja o ich konfiskacie¹⁹.

Okres pierwszej wojny światowej przyniósł oczywisty zastój w działalności Osmanlı Donanma Cemiyeti. Nowe okręty można było zamawiać – i to tylko teoretycznie – jedynie w Niemczech lub Autro-Węgrzech. Oba te kraje ledwie nadążały z produkcją na własne potrzeby, a jeśli nawet zbudowałyby jakiś okręt dla Turcji, to wobec dominacji brytyjskiej i francuskiej floty na Morzu Śródziemnym oraz permanentnej blokady Dardaneli nie byłoby możliwości dostarczenia go do Stambułu, gdzie wówczas znajdowała się główna baza osmańskiej marynarki wojennej.

W następstwie klęski Turcji w Wielkiej Wojnie i internowania jej floty w Złotym Rogu dalsze funkcjonowanie stowarzyszenia straciło wszelki sens. Pierwszego lutego 1919 r. wraz z likwidacją Ministerstwa Floty podjęto więc także decyzję o rozwiązaniu Osmanlı Donanma Cemiyeti. Mało kto zdaje sobie jednak sprawę z tego, że efekty działalności tej organizacji można obserwować w Turcji po dzień dzisiejszy i to w sferze pozostającej na pierwszy rzut oka bez związku z siłami morskimi. Chodzi tu mianowicie o wciąż bardzo powszechny w okresie Święta Ofiary (tur.: *Kurban Bayramı*) zwyczaj przekazywania baranich skór dla Tureckiego Towarzystwa Lotniczego (tur.: *Türk Hava Kurumu*). Tradycja ta zrodziła się jeszcze w okresie II Monarchii Konstytucyjnej, kiedy to w ramach Stowarzyszenia na rzecz Floty

¹⁷ Shaw, *op. cit.*, s. 589.

¹⁸ Decyzja ta ostatecznie pchnęła Imperium Osmańskie w ramiona Niemiec i w kolosalny sposób wpłynęła na przebieg pierwszej wojny światowej, zmuszając Wielką Brytanię do prowadzenia walk na Bliskim Wschodzie i w Dardanelach, a w skutek przystąpienia Turcji do wojny po stronie państw centralnych powodując także odcięcie Rosji od zaopatrzenia poprzez cieśniny czarnomorskie (szerzej o tym w: Piotr Nykiel, *Wyprawa do Złotego Rogu. Działania wojenne w Dardanelach i na Morzu Egejskim (sierpień 1914 – marzec 1915)*, Wydawnictwo Arkadiusz Wingert, Kraków-Międzyzdroje 2008).

¹⁹ Shaw, *op. cit.*, s. 621.

Osmańskiej funkcjonował tzw. „fundusz awiacyjny” (tur.: *Tayyare İanesi*), który oprócz pieniędzy na zakup samolotów zbierał także skóry, z których szyto kombinezony lotnicze.

Bibliografia:

- Ali Haydar Emir, *Sefain-i Harbiyye İnşaatının Tarihçesi*, [w:] “Ordu ve Donanma”, Numara 10, Mayıs 1330, s. 649-655.
- Arıkan Z., Sancar L. (red.), *Türk Denizcilik Tarihi*, t. 2, Deniz Basımevi, İstanbul 2009.
- “Donanma”, Numara 2, Nisan 1326; Numara 3, Mayıs 1326; Numara 4, Haziran 1326; Numara 5, Temmuz 1326.
- Erüreten M., *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları. Belgelerle Tarihi*, DMC, İstanbul 2001.
- Gök N., *Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler*, [w:] Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 43, Ankara 2008, s. 77-93.
- Güteryüz A., Langensiepen B., *Osmanlı Donanması 1828-1923*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2007.
- Güvenç S., *Drednot Ateşi ve Osmanlı Devleti. 'Reşadiye' ve 'Sultan Osman' Savaş Gemilerin Öyküsü*, Deniz Basımevi, İstanbul 2005.
- Mütercimler E., *İmparatorluğun Çöküşüne Denizden Bakış*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003.
- Nykiel P., *Wyprawa do Złotego Rogu. Działania wojenne w Dardanelach i na Morzu Egejskim (sierpień 1914 – marzec 1915)*, Wydawnictwo Arkadiusz Wingert, Kraków-Międzyzdroje 2008.
- Olgaç N., *Türk Deniz Tarihi Özeti*, Deniz Basımevi, İstanbul 2006.
- Öke M. K., Mütercimler E., *Sultan Osman*, „E” Yayınları, İstanbul 1991.
- Refik İ., *Sultan Osman'ın Hazin Dramu*, [w:] “Sızıntı”, Yıl: 13, Sayı: 152, Eylül 1991.
- Shaw S. J., *The Ottoman Empire in World War I*, Volume 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- Yavuz C., *Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Misyonlar. Çeşme Faciası'ndan Birinci Dünya Harbine Kadar Osmanlı Bahriyesi'nde Çağdaşlaşma Gayretleri*, İst. Dz. İk. Grp. K.'lığı Basımevi Müdürlüğü, İstanbul b. d. w.

Źródła internetowe:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Osman%C4%B1_Donanma_Cemiyeti_Heyeti_Temsiliyesi